

Kocatepe İslami İlimler Dergisi
Journal of Kocatepe Islamic Sciences
e-ISSN: 2757-8399
cilt/volume: 7 • sayı/issue 1 • (Haziran/June): 278-292

Sâlih Re'fet'in Şerh-i Kasîde-i Mevlânâ Câmî Adlı Eseri

Şâlih Re'fet's Work Named Şerh-i Kaşîde-i Mevlânâ Câmî

Maruf ÇAKIR

Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Türk İslam
Edebiyatı Anabilim Dalı
Asst. Prof. Dr., Kutahya Dumlupınar University, Faculty of Islamic Sciences, Department of
Turkish Islamic Literature
Kütahya/Türkiye

 marufca@hotmail.com orcid.org/0000-0003-1220-4847

Yusuf YILDIRIM

Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve
Sanatları Anabilim Dalı
Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül University, Faculty of Islamic Sciences, Department of
Islamic History and Arts
Bandırma/Türkiye

 yasef_yildirim@hotmail.com orcid.org/0000-0002-0324-3927

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 29.09.2023
Kabul Tarihi / Accepted: 27.04.2024
Yayın Tarihi / Published: 15.06.2024

Atf: Çakır, Maruf – Yıldırım, Yusuf. “Sâlih Re'fet'in Şerh-i Kasîde-i Mevlânâ Câmî Adlı Eseri”.
Kocatepe İslami İlimler Dergisi 7/1 (Haziran 2024), 278-292.
<https://doi.org/10.52637/kiid.1368902>

Cite as: Çakır, Maruf – Yıldırım, Yusuf. “Şâlih Re'fet's Work Named Şerh-i Kaşîde-i Mevlânâ
Câmî”. *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 7/1 (June 2023), 278-292.
<https://doi.org/10.52637/kiid.1368902>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği
teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a
plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid> •
kiid@aku.edu.tr

© Maruf ÇAKIR – Yusuf YILDIRIM | Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Sâlih Re'fet'in Şerh-i Kasîde-i Mevlânâ Câmî Adlı Eseri

Öz

Şerh sözlükte; “bir şeyi açıp yaymak”, “kesip yarmak”, “kapalı olan ifadeyi anlaşılır kılmak” gibi farklı şekillerde tarif edilmektedir. İstilahî olarak; “manayı açmak suretiyle bir konuyu anlaşılır kılmak için açıklamalarda bulunmak” anlamındadır. İslâmî literatürde zamanla her ilim dalının kendi şerh geleneği oluşmuş ve şârihler farklı ilim dallarındaki mühim -özellikle muhtasar- eserler üzerine şerhler kaleme almıştır. Şârihlerin amacı şerh edilen eserdeki kapalı ifadeleri açmak, örneklerle izah etmek ve eserde noksan kalan yanları tamamlamaktır. Şerh geleneği; dinî eserlerin anlaşılması çabası ile Arap coğrafyasında başlamış, daha sonra edebî eserleri de ihtiva ederek yaygınlaşmıştır. Sonraki asırlarda Fars edebiyatında da tercih edilen bir faaliyet olmuştur. Hz. Peygamber'in sözleri başta olmak üzere Müslümanlar için ehemmiyet arz eden metinler daha iyi anlaşılmaları için manzum, mensur veya manzum-mensur olarak tercüme ya da şerh edilmiştir. Hz. Ali (öl. 40/661), Ka'b b. Zühre (öl. 24/645?), İmam Bûsîrî (öl. 695/1296?) gibi geniş halk kitlelerince sevilen isimlerin eserlerine yapılan şerhler başta olmak üzere pek çok edebî eser bu geleneğin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Şerh geleneği Türk edebiyatında da mühim bir yere sahiptir. İslâmiyet'in kabulü ile başlayan yeni dinî öğrenme ve anlama ihtiyacı Türk müellifleri özellikle didaktik eserler vermeye sevk etmiştir. Satır arası Kur'ân tercümeleri ile başlayan bu süreç tefsir, hadis, fıkıh gibi dinî içerikli eserlerin tercüme ve şerhlerinin yapılması ile devam etmiştir. Bu cihetle zaman içerisinde Arap ve İran coğrafyalarında mühim bir yer edinen şerh geleneği Türkler arasında da revaç bulmuştur. Türk edebiyatına en ziyade tesiri bulunan Fars ve Arap edebiyatının meşhur isimlerinin eserleri üzerine yapılan şerhler ise bu geleneğin mahsulleri içinde önemli bir yer tutmaktadır. Arap edebiyatından yapılan tercüme ve şerhler sayıca Fars edebiyatından daha azdır. Ferîdüddin Attâr (öl. 618/1221), Sa'dî-yi Şîrâzî (öl. 691/1292), Hâfız-ı Şîrâzî (öl. 792/1390?), Sâib-i Tebrîzî (öl. 1087/1676?) gibi İran edebiyatının meşhur isimlerinin yanı sıra Anadolu sahasında yaşamış olmakla birlikte eserlerini Farsça telif eden ve edebiyatımızı derinden etkileyen Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (öl. 1273) eserlerine yapılan şerhler, şerh geleneğimizde Fars edebiyatının daha ziyade müreccah olmasına zemin hazırlamıştır. Farsça eserlerin Türk şerh geleneği üzerindeki tesirini göstermek bakımından öne çıkan bir diğer mühim isim de Molla Câmî'dir (öl. 898/1492). Asıl adı Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî olan müellif, İran edebiyatının en velûd isimlerindedir. Arapça eser verecek kadar bu dile hâkim olan Molla Câmî, öne çıkan eserlerini ise Farsça yazmış, toplamda kırk beşin üzerinde eser telif etmiştir. Molla Abdurrahman Câmî, kendisi henüz hayattayken Türk şair ve şârihlerin dikkatini çekmiş, onun eserleri ve üslubu örnek alınarak eserler verilmiş, bunun sonucu olarak onun tesiri pek çok şairin manzumelerinde izhar olmuştur. Öte yandan zamanla Anadolu sahasında Molla Câmî'nin birçok eseri Türkçeye tercüme edilmiş ve bunlardan bazıları üzerine şerhler de kaleme alınmıştır. Onun Türk edebiyatına tesirinin bir nişanesi de besmelenâmelerdir. İslâmî eser tertip geleneğinde müellifler eserlerine besmele, hamdele ve salvele ile başlarlar. Molla Câmî de eserlerine ve eserlerindeki bazı bölümlere besmele muhtevalı şiirler ile başlamayı tercih etmiştir. Bu kullanım zamanla besmelenâme türü şiirler yazılmasına zemin hazırlamıştır. Bu makalede Molla Câmî'nin besmelenâme türünde kaleme almış olduğu bir kasîdesine, 20. yüzyılda yaşamış Sâlih Re'fet Efendi (öl. ?) adlı bir şârih tarafından yapılan şerh tanıtılacaktır. Çalışmamızda öncelikle şârih Sâlih Re'fet Efendi ile ilgili malumat sunulacaktır. Ardından Molla Câmî'nin, besmelenâme türünün Türk edebiyatında ortaya çıkması ve gelişimi sürecine etkisi bu şerh bağlamında değerlendirilecektir. Son bölümde ise Sâlih Re'fet Efendi'nin şerh metnine çeviri yazı olarak yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Şerh, Molla Câmî, Besmelenâme, Sâlih Re'fet Efendi.

Şâlih Re'fet's Work Named Şerh-i Kaşîde-i Mevlânâ Câmî**Abstract**

In the dictionary, the commentary is defined in different ways, such as "opening and spreading something," "cutting and splitting," and "making a closed expression understandable." Technically, it means "making explanations to make a subject comprehensible by opening the meaning". In Islamic literature, each branch of science has developed its commentary tradition over time, and commentators have written commentaries on essential works in different branches of science. The commentators aim to open and explain the closed expressions with examples and complete the works' deficiencies. The commentary tradition started in Arabic geography with the effort of understanding religious works and then became widespread by including literary works. It also became a preferred activity in Persian literature in the following centuries. The critical texts for Muslims and the words of the Prophet were translated or commented in poems and prose to be better understood. Many literary works, especially the commentaries on the works of names such as Hz. Ali (d. 40/661), Ka'b b. Zühayr (d. 24/645?), Imam Bûsîrî (d. 695/1296?), prepared the ground for the spread of this tradition. The tradition of commentary also has an essential place in Turkish literature. The need to learn and understand the new religion that started with the acceptance of Islam led Turkish authors to produce didactic works. This process, which began with the translation of the Qur'an, continued with the translation and commentary of religious works such as tafsir, hadith, and fiqh. In this respect, the tradition of commentary, which gained an important place in Arab and Iranian geographies over time, also found favor among the Turks. Commentaries on the famous names of Persian and Arabic literature that have the most influence on Turkish literature take an essential place among the products of this tradition. Translations and commentaries from Arabic literature are fewer in number than those from Persian literature. Ferîd al-Dîn Attâr (d. 618/1221), Sa'dî-yi Şîrâzî (d. 691/1292), Hâfiz-i Şîrâzî (d. 792/1390?), Sâib-i Tabrîzî (d. 1087/1676?), as well as the commentaries on the works of Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (d. 1273), paved the way for Persian literature to be more favored in our commentary tradition. Another important name that stands out in showing the influence of Persian works on the Turkish commentary tradition is Molla Jâmî (d. 898/1492). The author, whose real name was Nûr al-Dîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Aḥmad b. Muḥammad al-Jâmî was one of the most prolific figures of Persian literature. Molla Jâmî wrote his most prominent works in Persian and composed over forty-five works. Molla Abdurrahman Jâmî attracted the attention of Turkish poets and commentators. His works and style were taken as an example, and his influence was reflected in many poets' poems. Therefore, many of Molla Jâmî's works were translated into Turkish, and some of them were even interpreted. Another sign of his influence on Turkish literature is the *besmelenâmes*. In the Islamic tradition, authors begin their books with the *besmele*, *hamdala* and *salwala*. Molla Jâmî, on the other hand, preferred to start his books and some chapters with poems containing *besmele*. This usage paved the way for writing *besmelenâme* type poems over time. This article introduces a commentary in the genre of *besmelenâme* by a 20th-century commentator named Sâlih Re'fet Efendi (d. ?) on one of Molla al-Jâmî's *qasida*. In this context, it first presents information about Sâlih Re'fet Efendi. Then, it evaluates Molla Jâmî's influence on the emergence and development of the *besmelenâme* genre in Turkish literature. The last chapter includes the text of Sâlih Re'fet Efendi's commentary as a translation.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Commentary, Mollâ Jâmî, Basmelenâme, Şâlih Re'fet Efendi.

Giriş

Türklerin İslâm ile müşerref olmasıyla başlayan İslâmî Türk edebiyatı Anadolu sahasında kök salmış, bu münbit topraklarda çevre kültürlerden -Arap ve Fars edebiyatından- beslenerek velûd çağlar yaşamıştır. Üç kadim kültürün zengin mirası ve verimli dilleri ile gelişmiş, dünya edebî hazinelerine binlerce değerli eser katmıştır. Bu eserlerde Arap ve Fars edebiyatlarının katkısı yadsınamaz. Şairlerimiz özellikle İran coğrafyası şairlerinden etkilenmiş, onların eser ve üsluplarını örnek alarak ilk eserlerini oluşturmuşlardır. Farsçadan yapılan tercümelemler de bu tesirin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ferîdüddin Attâr, Sa'dî-yi Şîrâzî, Hâfız-ı Şîrâzî ve Molla Câmî gibi meşhurların eserlerinin çevirileri bu tercümelemler içinde mühim bir yekûn tutmaktadır. Tercümelemlerin yanı sıra dikkat çeken bir diğer faaliyet de yine bu isimlerin eserlerine yapılan şerhler olmuştur. 15. yüzyılda başlayan ve 18-19. yüzyıllarda yoğunlaşan şerh çalışmalarında şârihler, kendilerinden önce kaleme alınan eserleri, zamanla gelenek hâlini alan bir üslup ile yorumlayıp Türk edebiyatına kazandırmışlardır.¹

Fars edebiyatının en meşhur simalarından biri olan Molla Câmî, bir kısmı günümüze ulaşmamış kırk beşten ziyade eser kaleme almıştır.² Onun ilk olarak *Tercüme-i Hadîs-i Erbaîn*'i Türkçeye tercüme edilmiş ve Türk şairleri arasında en çok ilgi gören eserlerinden biri olmuştur. *Yûsuf u Züleyha* adlı mesnevîsi ise bu alanda eser veren birçok şaire örnek olmuş, eserin Türkçeye tercümelemleri yapılmış ve ona nazireler yazılmıştır.

Molla Câmî'nin üç ciltten oluşan dîvânı ise Türk mütercim ve şârihlerin ilgisine pek mazhar olmamıştır. İlhâmî³ ve Hasan Necatî'nin⁴ *Fâtihatü's-şebâb*'dan yaptıkları kısmî tercümelemleri saymazsak şairin dîvânları Türkçeye neredeyse aktarılmamıştır. Bu durumun bir istisnası olarak Molla Câmî'nin dîvânlarından seçilen bazı kasîde ve gazeller üzerine yapılan şerhler gösterilebilir.⁵ Bu çalışmada Sâlih Re'fet Efendi'nin Molla Câmî'ye ait besmelenâme türündeki kasîdeye yazdığı şerh tanıtılacaktır.

Besmelenâme türünün ortaya çıkışı ve edebiyatımızda bu türün serencamı çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Müberra Gürgendereli'nin *Türkçe Mesnevîlerde Besmele Şiirleri*⁶ adlı kitabı ve Kadir Turgut'un *Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi*⁷ başlıklı doktora tezi ile Ahmet Sevgi'nin "Molla Câmî'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri"⁸, Enes Yıldız'ın "Nûşî'nin Tevşîhu'l-Letâif Adlı Mesnevîsinde Yer Alan Besmelenâme"⁹, Emrah Bilgin'in "Türk İslâm Edebiyatında Besmelenâme Türü ve Besmele İçerikli Metinlerin Tasnifine Dair Bir Deneme"¹⁰ başlıklı makaleleri, Molla Câmî'nin edebiyatımızdaki tesirleri ve besmelenâme konularında daha önce yapılmış çalışmalardan bazıları olarak zikredilebilir. Bu çalışmada ise Sâlih Re'fet Efendi'nin mezkûr şerhi bağlamında Molla Câmî'nin, besmelenâme türünün Türk edebiyatında ortaya çıkışı ve gelişim süreci üzerindeki etkisi değerlendirilecektir.

¹ Ömür Ceylan, "Şerh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Mart 2023). Ayrıca bk. Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 32-56.

² Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Mart 2023). Asaf Halet Çelebi, Molla Câmî'nin eserlerinin büyük kısmını tanıttığı *Molla Câmî* adlı kitabında bu eserlerden seçkilere de yer vermiştir. Bk. Asaf Halet Çelebi, *Molla Câmî* (Ankara: Hece Yayınları, 2002).

³ İlhâmî, *Tercüme-i Dîvân-ı Câmî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan, 367).

⁴ Hasan Necatî, *Dîvân-ı Câmî Tercümesi* (Kütahya: Zeytinoğlu Kütüphanesi, 315).

⁵ Örnek olarak bk. Seyyid Mehmed Tevfik Efendi, *Neş'e, Molla Câmî Şiirlerinin Şerhi*, haz. İsmet İpek (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017).

⁶ Müberra Gürgendereli, *Türkçe Mesnevîlerde Besmele Şiirleri* (İstanbul: Acar Bilgi Merkezi, 2010).

⁷ Kadir Turgut, *Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013).

⁸ Ahmet Sevgi, "Molla Câmî'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 5 (1999), 1-50.

⁹ Enes Yıldız, "Nûşî'nin Tevşîhu'l-Letâif Adlı Mesnevîsinde Yer Alan Besmelenâme", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 6/3 (Ağustos 2020), 615-635.

¹⁰ Emrah Bilgin, "Türk-İslâm Edebiyatında Besmelenâme Türü ve Besmele İçerikli Metinlerin Tasnifine Dair Bir Deneme". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 87-117.

Makalenin sonunda mezkûr eserin transkripsiyonlu metni verilecektir. Eserin çeviri yazı metni oluşturulurken metnin orijinal hâline mümkün mertebe müdahale edilmemiştir. Bununla birlikte özel isimlerin yazımında büyük harf kullanımına özen gösterilmiş, gerekli yerlerde parantez ile örnek harf ve kelimeler verilmiştir. Harf isimlerinin metne karışmaması için kökleri italik yazılmıştır. Zarf fiillerin ve zamirlerin yazımında günümüz telaffuzu tercih edilmiş; metinde “olub”, “edib”, “anuñ” şeklinde geçen ifadeler “olup”, “edip”, “onun” biçiminde yazılmıştır. Farsça orijinal metnin transkripsiyonlu hâli köşeli parantez içinde ilgili beytin altına eklenmiştir.

1. Sâlih Re'fet Efendi

Sâlih Re'fet Efendi, görece yakın bir asırda yaşamış olmasına karşın hakkındaki malumat sınırlıdır. 19. yüzyılın başında, 1229/1813-14 yılında doğduğu bilinmekle beraber ölüm tarihi belli değildir. *Hâtîmetü'l-Eş'âr*'da (*Fatîn Tezkiresi*) Sâlih Re'fet hakkında kısaca şu bilgiler verilmektedir:

“Nâzım-ı mûmâ-ileyh Sâlih Re'fet Efendi Dersâdet'de bin iki yüz yirmi dokuz târîhinde kadem-nihâde-i sâha-i vücûd olup iki yüz elli târîhlerinde atık-i bâb-ı defterîde vâki metrûk mevkufât kalemine müdâvemete mübâşeretle iki yüz elli sekiz târîhlerinde mâliye hazînesinde vâki cerîde muhâsebesine nakl-ı memûriyet eyleyüp derkâr olan liyâkât u kâbiliyeti iktizâsınca iki yüz altmış iki senesi uhdesine hâmise rütbesi tevcih buyrulmuştur. Mûmâ-ileyhin bir mikdâr tevârih-i güzîde ve eş'âr-ı pesendîdesi vardır.”¹¹

Metinden anlaşılacağı üzere Sâlih Re'fet, tarih manzumeleri ve diğer şiirleri beğenilen bir şairdir. Bununla birlikte “bir miktar” ifadesi bizi, şairin çok fazla şiir yazmadığı düşüncesine sevk etmektedir. Nitekim ilerleyen bölümlerde üzerinde durulacak olan dîvânı 72 sayfadan ibaret olup bunun mühim bir kısmı tarih manzumelerinden müteşekkildir.

Şair ile ilgili *Fatîn Tezkiresi* dışında iki farklı kaynakta bilgi mevcuttur. Bunlardan *Sicill-i Osmânî*'de *Fatîn Tezkiresi*'ne benzer bilgilere ek olarak Sultan Abdülaziz devri başlarında vefat ettiği bilgisi yer almaktadır.¹² Bu durumda şairin, Sultan Abdülaziz'in tahta çıktığı 1277/1861 tarihinden sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır. Onunla ilgili bilgi veren bir diğer kaynak olan *Tuhfe-i Nâilî*'de 1260/1844 yılında hayatta olduğuna dair bilgi mevcuttur.¹³ Bu bilgi, o tarihlerde otuzlu yaşlarında olan şair için normal karşılanabilir bir malumdur. Tarafımızca tespit edilen *Sâlih Re'fet Dîvânı* nüshasında yer alan tarih manzumeleri incelendiğinde ise şairin kaleme aldığı en son tarih manzumesinin altında 1289/1872 tarihine tesadüf edilmektedir. Bu tarihe ait şiir sayısı üçtür. Dolayısıyla Sâlih Re'fet'in 1289/1872 tarihine kadar hayatta olduğunu söylemek mümkündür. Adı geçen kaynaklardan *Fatîn Tezkiresi*'nde şaire ait aşağıdaki şiirinin tamamı, *Tuhfe-i Nâilî*'de ise bir kısmı örnek olarak verilmiştir:

1 Dil-i dânyâyı şeydâ eyleyen gîsû-yı dilberdir
Beni her kârdan hâlî koyan hâl-i muanberdir

2 Değişmem mülket-i fağfûra çîn-i ebruvânın ben
Gözüm nûrudur ol âhû cemâlî mâh-ı enverdir

3 Hilâl ebrûları çeşmânî dil-cû hâttıdır şebbû
Kad-i zîbâsı bir ter dilber-i ferhunde-ahterdir

4 Olur her bir sözümden şîve-i diger zihî peydâ
Cihânda var ola yokdur misâli bende perverdir

5 Onun ta'rif-i hüsnü hayli müşkildir Hudâ âlim
Ne yapsın Re'fet-i nâcâr kim kemter suhanverdir¹⁴

¹¹ Fatîn Davud, *Hâtîmetü'l-Eş'âr (Fatîn Tezkiresi)*, haz. Ömer Çiftçi (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 138.

¹² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, haz. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 4/1370.

¹³ İnehanzâde Mehmed Nâil, *Tuhfe-i Nâilî* (B.y.: y.y., 1949), 1/296.

¹⁴ İnehanzâde Mehmed Nâil, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/296.

Mezkûr manzume, Sâlih Re'fet *Dîvânı*'nda da mevcuttur.¹⁵ *Sicill-i Osmânî*'de kendisinden "şâir-i mâhirdir" şeklinde bahsedilmekle beraber onun herhangi bir eserinden söz edilmemektedir.¹⁶ Elimizdeki şerh nüshasında da şairle ilgili bilgi verilmemekte, eserin sonunda yer alan: "Defter-hâne-i Hâkânî Cerîde-i Nüfûs Kalemî Ketebesinden Hâfız Sâlih Re'fet Efendi'nin eser-i hâmeleridir." ibaresinden başkaca bir malumat sunulmamaktadır.¹⁷ 1290/1874 yılında İstanbul'da neşredilen eserin telif tarihi bulunmamaktadır.

Sâlih Re'fet'e ait olduğunu düşündüğümüz bir diğer eser Molla Câmî'nin *Yûsuf ile Züleyha* mesnevîsinin tercümesidir. Çalışmamızın konusu olan şerhte olduğu gibi burada da şair, Molla Câmî'nin bir eseri üzerinde çalışmış, şerh yerine bu kez tercüme faaliyetinde bulunmuştur. Her iki eserin neşir tarihi 1290/1873-74'tür. Şaire ait incelediğimiz son eserin *Dîvânı*'dır. Hâlen üzerinde çalışma yapmakta olduğumuz dîvânın sonunda yer alan hicrî 1288 tarihi milâdî 1871/72 yıllarını işaret etmektedir. Her sayfası numaralandırılmış olan eser iki beyitlik bir münâcât ile başlamaktadır. Ardından "İbtidâ-yı Gazeliyyât" başlığı altında iki sütun hâlinde yer yer cetvelenmiş sayfalarda gazeller sıralanmaktadır. Gazellerin son beyitleri ortalanmış olarak verilmiştir. On altıncı sayfaya kadar 36 adet gazel bu şekilde sıralanmıştır. Gazellerin ardında birer sayfada "Tercübend" ve "Tahmîs-i Gazel-i Azmî" başlıklarıyla iki adet şiir mevcuttur. Peşinden "İbtidâ-yı Mukattaat" başlığı yer almaktadır. Bu bölümü takiben devlet adamlarına ithaf edilen şiirler ve ardından "Ebyât" başlığı vardır. Bu bölümden sonra muamma ve lugazlar verilmiş, ardından dîvânın sonuna kadar devam edecek olan "Tevârih" kısmına geçilmiştir.

Şairin yazmış olduğu tarih manzumelerinin tarih olarak en sonuncusu yukarıda da belirtildiği üzere hicrî 1289'a işaret etmektedir. Bu da milâdî 1872/73 yıllarına karşılık gelmektedir. Bu tarih de yukarıda zikredilen diğer eserlerinin tarihleri ile yakınlık arz etmekte ve şairin 1873 yılında hâlâ hayatta olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada üzerinde duracağımız eser müellifin vefatından sonra neşredilmiş olsa bile dîvânında kaleme almış olduğu mezkûr tarih manzumesi 1873'te vefat etmemiş olduğunun göstergesidir.

Sâlih Re'fet'in bilinen bu üç eserinden hareketle iyi bir eğitim aldığı söylemek mümkündür. Molla Câmî'nin eserlerini tercüme edecek ve şiirine şerh yazabilecek düzeyde Farsça bilmesi bunun işareti olarak görülebilir. "... cerîde muhâsibesine nakl-ı memûriyet eyleyüp derkâr olan liyâkât u kâbiliyeti iktizâsınca iki yüz altmış iki senesi uhdesine hâmise rütbesi¹⁸ tevcih buyrulmuştur"¹⁹ ifadesi şairin meslekî hayatta da başarılı olduğunun göstergesidir. Sâlih Re'fet'in hayatı ve eserleri ile ilgili yukarıda zikredilenler çıkarımlar dışında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2. Besmelenâme Türü ve Molla Câmî

Türk edebiyatının sözlü aktarım kültüründen yazılı edebiyata geçiş süreci bir anda olmamıştır. İslâm sonrası dönemde kültürel değişim ve dönüşümün etkileri edebî sahada da görülmüş; kulaktan kulağa aktarım alışkanlığı yerini yavaş yavaş yazılı eser bırakma çabalarına terk etmiştir. Geçiş süreci olarak adlandırılan bu evrede Türk edebiyatının teşekkülünde İran edebiyatının katkısı yadsınamaz. Bilhassa yeni kullanılmaya başlanan aruz vezni ile mesnevi, kaside, gazel gibi nazım şekillerinin Türk şairlerce benimsenmesi ve bu konuda ustalaşılması zaman almıştır. Şairlerimiz bu süreçte özellikle İran coğrafyası şairlerinden etkilenmiş, onların eser ve üsluplarını örnek alarak ilk eserlerini oluşturmuşlardır. Tevhid, münâcât, na't, mevlid gibi İslami edebiyata ait türler ile bu türlerde oluşturulan manzumelerde yoğun olarak kullanılan kavram ve mazmunların tercihinde İran

¹⁵ Hâfız Sâlih Re'fet Efendi, *Dîvân* (Ankara: Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 338), 5.

¹⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 4/1370.

¹⁷ Hâfız Sâlih Re'fet, *Şerh-i Kaside-i Mevlânâ Câmî* (İstanbul: Hadika Matbaası, 1290/1874).

¹⁸ Hâmise rütbesi; "Mülkî rütbelere birinin adıdır. Mülkî rütbelere ilk mertebesiydi. Askerî mülâzıma muadildi. Bu rütbe sahipleri resmî günlerde bu rütbeye mahsus sirmalı esvap giyer, kılıç da takardı. Yalnız ricalden sayılmadıkları için teşrifata dahil değildiler. Hâmise rütbesini haiz olanlara 'hamiyetlû' elkabı kullanılırdı." M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Ankara: MEB Yayınları, 1993), 1/350.

¹⁹ Fatîm Davud, *Hâtîmetü'l-Eş'âr*, 138.

ediplerinin tesiri görülmektedir. Ferîdüddin Attâr, Sa'dî-yi Şîrâzî, Hâfız, Senâî ve Molla Câmî gibi İran coğrafyası şairleri Türk şairlerin dikkatini en çok çeken isimler olmuştur. Molla Câmî'nin Türk edebiyatı üzerindeki tesiri ile ilgili çeşitli çalışmalarda pek çok izahat mevcuttur.²⁰ Burada bu konu üzerinde uzun uzun durulmayacak, yalnızca besmelenâme türü ve bu türün Osmanlı edebiyat sahasında ortaya çıkışı ve gelişimine Molla Câmî'nin katkısı hakkında bilgiler verilecektir.

2.1. Besmele ve Besmelenâme

Besmele, Kur'ân-ı Kerîm'de 114 kez tekrarlanan "Bismillâhirrahmânirrahîm" ifadesinin adıdır. "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın (cc) adıyla" anlamına gelen bu cümle Tevbe sûresi hariç tüm sûre başlarında yer almakta, ayrıca Neml sûresinde ayet olarak geçmektedir.²¹ Kur'ân'da bu kadar tekrar edilmesi, besmelenin önemine işaret olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte "Cibrîl-i Emin bana vahiy getirdiği zaman ilk önce 'Bismillâhirrahmânirrahîm' derdi."²² hadisi de besmelenin İslâm dinindeki mühim yerine işaret eder. "Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım." anlamındaki "e'üzü billâhi mine's-şeytânî'r-racîm" ifadesi ile birlikte okunduğunda müminlere, sığınma ve emniyette olma hissini vermesinin yanı sıra: "Besmele ile başlamayan iş güdüktür/sonuçsuzdur."²³ manasındaki hadîs-i şerîfe istinaden her işe besmele ile başlamak inananlara, yaptığı işin hayırla sonuçlanacağı duygusu verir. Bu sebeple her işe besmele ile başlamak, Müslümanlar arasında oldukça yaygın bir tutumdur. Nitekim Müslüman müellifler, dinî içerikli olsun ya da olmasın, asırlar boyunca eserlerine besmele ile başlamışlardır. Şairler dîvânlarına lafzen besmele ile başlamazlarsa, dinî bir vecibe olarak görüldüğü için bunu manen yerine getirirlerdi. Hz. Peygamber'in resmî ve husûsî bütün yazışmalara besmele ile başlaması da şüphesiz bu davranışın sünnet bilinciyle yerine getirildiğinin bir göstergesidir.²⁴

Eserlere besmele ile başlamak yukarıdaki saiklerle bir gelenek hâline gelmiştir. Bu gelenekten başka besmelenin ehemmiyeti, faziletleri, tefsiri, gramer özellikleri gibi konulara da her dönem Müslümanlarca önem verilmiş, tefsirlerde -özellikle Fâtiha sûresinin tefsiri yapılırken- bu mevzular ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Besmele ile ilgili bu meseller zamanla müstakil eserlere konu olmuş; besmele risaleleri, besmele tefsirleri gibi mensur eserler telif edilmiştir. Arap coğrafyasında besmele hakkındaki müstakil eserlerin bilinen ilk örneği 10. yüzyılda²⁵ ortaya çıkarken Anadolu sahasında bilinen ilk örneği 13. yüzyılda Hacı Bektaş Velî tarafından yazılmıştır.²⁶ Öte yandan besmelenin faziletlerini anlatan manzumeler yazmak da şairler arasında zamanla yaygınlık kazanmıştır.²⁷ Gerek dîvânlarda gerekse de mesnevîlerde besmele muhtevalı manzumelere yer vermek zamanla besmelenâme türünün ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

2.2. Türk Edebiyatında Besmelenâme Türü ve Molla Câmî'nin Tesiri

Türklerin Müslüman olması ile edebiyatta başlayan İslâmî tesir; vezinden nazım birimine, türlerden muhtevaya her cihetiyle Türk şiirini dönüştürmüştür. Her yönü ile yeni dinin tesiri ile şekillenen Türk edebiyatı, Arap ve İran toplumlarında oluşan İslâm edebiyatı geleneğini benimsemiş, örnek almış ve kendi İslâmî edebiyat çizgisini kurmuştur. Türler ve

²⁰ Detaylı bilgi için bk. Muhsin Macit, "Molla Câmî'nin Osmanlı Edebiyatına Tesiri I", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi* 7/20 (Ocak 1991), 519-529; Kadir Turgut, *Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi*; Çelebi, *Molla Câmî*, 49-66; Okumuş, "Câmî, Abdurrahman".

²¹ en-Neml 27/30.

²² Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şuayib el-Arnaûd (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 2/72.

²³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Şuayib el-Arnaûd (y.y: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 14/329 (No. 8712).

²⁴ M. Uğur Derman - Mustafa İsmet Uzun, "Besmele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 08.04.2023).

²⁵ İbrahim Yıldız, "Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın Esmâ-i Hüsnâ ve Besmele Hakkında İki Eseri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1 (2015), 52-58.

²⁶ Süleyman Gür, "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (2018), 408. Ayrıca bk. Hamiye Duran, "Besmele Tefsiri", *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 33 (2005), 459-474.

²⁷ Besmele muhtevalı şiirler içeren mesnevîler için bk. Gürgendereli, *Türkçe Mesnevîlerde Besmele Şiirleri*.

muhtevaları söz konusu olduğunda bu iki kültürü model edinen Türk şairler zamanla kendi özgün mecrasına ulaşmış, klasik edebiyat olarak adlandırılan yüksek söyleyiş seviyesine erişmiştir.

Türk edebiyatında besmelenâme türünün ortaya çıkmasında Molla Câmî'nin tesiri mühimdir. Molla Câmî, dîvânlarına besmele muhtevalı şiirler ile başlamayı adeta ilke edinmiştir.²⁸ Dîvânlarının dışında *Silsiletü'z-zeheb*, *Yûsufu Züleyhâ*, *Tuhfetü'l-ahrâr*, *Sohbetü'l-ibrâr*²⁹ gibi birçok eserinde besmelenâme türünde manzumeler en başta yahut bölüm başlarında bulunmaktadır. Bu durum klasik Türk edebiyatı şairlerine de tesir etmiş Alî Şîr Nevâî (öl. 906/1501), Ahmed Paşa (öl. 902/1496-97), Latîfî (öl. 990/1582), Lâmiî Çelebi (öl. 938/1532), Nahîfî (öl. 1151/1738), Muhyî Çelebi (öl. 1005/1596), Vücûdî (öl. 1021/1612), Sezâî-i Gülşenî (öl. 1151/1738) gibi şairler de eserlerine besmele ile başlamışlardır.³⁰

Molla Câmî'nin tesiri yalnızca besmelenâme türünde örnek alınması ile kalmamış, şairler aynı zamanda onun besmelenâme türündeki eserlerini tanzir de etmişlerdir. Ali Şîr Nevâî başta olmak üzere Lâmiî Çelebi, Hâkânî Mehmed (öl. 1015/1606), Celîlî (öl. 977/1569), Yahya Bey (öl. 990/1582), Atâî (öl. 1045/1635), Nâilî (öl. 1077/1666) gibi isimler Câmî'nin *Tuhfetü'l-ahrâr* adlı mesnevîsinin başında yer alan besmele manzumesine nazireler yazmışlardır. Bu manzumeden başka, Molla Câmî'nin *Fâtihatü's-şebâb* isimli dîvânında yer alan on dokuz beyitlik besmele muhtevalı şiiri de İsmail Hakkı Bursevî'nin (öl. 1137/1725) dikkatini celp etmiş gibidir. Zira onun kaleme aldığı *Kasîde-i Ferîde* adlı şiiri Câmî'nin mezkûr manzumesine muhteva olarak benzetmekte ve onun gibi -besmelenin harf sayısına işaret olarak- on dokuz beyitten oluşmaktadır. Yine aynı kasîdenin Mehmed Tevfik Efendi ve Rızâeddîn Remzî er-Rıfâî tarafından 19. yüzyılda yapılan şerhleri de mevcuttur. Mehmed Tevfik Efendi, *Neş'e* adlı eserinde bu kasîdenin dışında Molla Câmî'nin sekiz kasîdesini daha şerh etmiştir.³¹ Çalışmamıza konu olan eser de yine bu manzumenin şerhidir.

3. Şerh-i Kasîde-i Mevlânâ Câmî

Sâlih Re'fet Efendi, *Şerh-i Kasîde-i Mevlânâ Câmî* adını verdiği bu eseri, Molla Câmî'nin *Fâtihatü's-şebâb* isimli dîvânında yer alan on dokuz beyitlik besmele manzumesini şerh etmek üzere kaleme almıştır. Eser on iki sayfadan oluşmaktadır. Sayfalara üstte ortada olacak şekilde numaralar verilmiştir. İç kapakta en üstte "*Şerh-i Kasîde-i Mevlânâ Câmî*" ibaresi yer almakta, sayfa ortasında müellif adı "Hâfız Sâlih Re'fet" olarak kaydedilmekte ve en altta "İstanbul Hadîka Matbaasında tab' olunmuştur. 1290" cümlesi bulunmaktadır.

1290/1874 yılında İstanbul'da neşredilen eserin sonunda yer alan "temmet" ibaresinden sonra herhangi bir tarih kaydı olmadığından telif tarihi bilinmemektedir. Burada bulunan: "Defter-hâne-i Hâkânî Cerîde-i Nüfûs Kalemi ketebesinden Hâfız Sâlih Re'fet Efendi'nin eser-i hâmeleridir." ifadesi yazarın o tarihte hâlen hayatta olması ihtimaline işaret eder. Arka iç kapakta yer alan: "Tekrâr tab'ı şârihe mahsûs olup mühr-i mahsûs ile memhûr olmayan nüshalara sahte nazarıyla bakılacaktır." ikazı da bu olasılığı güçlendirmektedir.

Osmanlı edebiyatında şârihler, Arapça ve Farsça edebî metinlere yazdıkları şerhlerde genel kabul görmüş bir yol takip etmişlerdir. Öncelikle kelime ve terkiplerin Türkçe karşılıkları ve terkiplerle kazandıkları anlam ilgileri verilir. Terkip ve mazmunların izahatı yapılır, literatürdeki -özellikle ayet ve hadislerde yahut meşhur şairlerde- kullanımları kalıplaşmış ifadelerle okuyucuya sunulur. Bu izahatın ardından metinden yahut beyitten hâsıl olan anlam verilir.³² Takip edilen bu yol tercüme ve şerh kavramlarının -özellikle Arapça ve Farsça eserlerin izahı ve yorumlanması mevzubahis olduğunda- edebî

²⁸ Sevgi, "Molla Câmî'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri", 5.

²⁹ Molla Câmî'nin *Tuhfetü'l-ahrâr* ve *Sohbetü'l-ibrâr* adlı eserlerine yapılan şerhler için bk. Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 477-478.

³⁰ Yusuf Yıldırım, "Şeyh Rızâeddîn Remzî ve Şerh-i Rumûzât-ı Câmî'si", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/23 (Haziran 2023), 121-157.

³¹ Mezkûr şerhlerle ilgili bilgi için bk. Yıldırım, "Şeyh Rızâeddîn Remzî ve Şerh-i Rumûzât-ı Câmî'si", 121-157.

³² Ceylan, "Şerh" (Erişim 5 Mart 2023).

faaliyetlerde sıklıkla birlikte anılmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum zamanla bu kavramların bazen birbirlerinin yerine kullanılmaları sonucunu da doğurmuştur.³³ Sâlih Re'fet ise mezkûr manzumeyi şerh ederken gelenekselleşen tertibin aksine şu yolu izlemiştir; önce şerh edilecek beyti yazmış, ardından "mahsûl-i beyt" ifadesi ile kısa açıklamalara yer vermiştir. Şârihin, beyitlerin şerhini çoğu zaman üç-dört satırla sınırlı tutması, eseri bilinen şerh usulünden uzaklaştırmaktadır. Zira şârih, şerh geleneğinde izlenen -yukarıda da zikredildiği gibi- önce manasını verme, sonra şerhini yapma sonra da hâsıl olan mesajı verme şeklindeki metodu uygulamamıştır. Bu durum eseri şerhten ziyade tercüme hüviyetine yaklaştırmaktadır. Hatta denilebilir ki Sâlih Re'fet şerh ve tercüme kavramlarını bir arada değerlendirmiş, bazen kısmen şerh yapmış bazen beytin tercümesi ile yetinmiştir. Örneğin 2, 6, 13, 16, 17, 18 ve 19. beyitler yalnızca tercüme olarak değerlendirilebilir. Bu beyitlerde şârih ya sadece beytin tercümesini yapmış ya da: "Sîni bıçkıya teşbih buyurmuşlardır." cümlesinde olduğu gibi kısa bir açıklamaya yer vermiştir. Ancak 5. beyte bakılınca şârihin şerh ve tercümeyi bir arada tek paragrafta yaptığı görülür. Benzer durum diğer beyitler için de söz konusudur. Sâlih Re'fet tercüme, hâsıl-ı beyt ve şerhe ayrı başlık verme /paragraf açma yoluna gitmemiş, dizelerle ilgili bütün işlemleri tek paragraf içerisinde yerine getirmiştir.

Metnin geneline bakılarak Sâlih Re'fet Efendi'nin Farsçayı eser tercüme edecek kadar iyi bildiğini söylemek mümkündür. Şârihin, şerh boyunca sade ve anlaşılır bir dil kullandığı görülmektedir. Beyitlerdeki söz sanatlarını, özellikle teşbihleri açıklamaya gayret etmiştir. Beyitleri açıklarken teferruata girmeden; sözcüklerin manalarını açıklama, mazmunların meşhur şairlerce kullanımına örnekler verme, edebî sanatları tek tek tespit etme, hâsıl olan manayı genişçe izah etme gibi şerh geleneklerini yerine getirmeden özet bilgi vermesi, az kelim kullanmaya gayret ettiği izlenimi vermektedir. Örneğin; 12. beyti şerh ederken: "Bu cihetle *dü rî* ve *dürîde* olan san'at, ehlinin ma'lûmudur." diyerek buradaki cinas sanatını vermeye ve genişçe izahata gerek duymamış, hâsıl olacak manayı da okuyucuya havale etmiştir. Aynı tutumu 2, 6, 9, 13, 16, 17, 18, 19 numaralı beyitlerde de gösteren Sâlih Re'fet mezkûr beyitlerde adeta "fazla söze gerek yok" demektedir.

Eserde eksik olarak kabul edilebilecek bir diğer husus da sebab-i te'lîf yahut girizgâh gibi bir bölüm olmadan doğrudan şerhe başlanmasıdır. Pek çok eserin müellifi hakkında muhtelif ipuçları -hatta bazen detaylı bilgiler- barındıran bu bölümlerin noksanlığı hem yazarın eseri yazma gayesini anlamamıza hem de kendisi ile ilgili bilgilere ulaşmamıza engel olmaktadır. Burada noksan kalan bir diğer husus da şârihin, Molla Câmî ve eseri ile ilgili düşünceleridir. Zira sebab-i te'lîflerde şârihler genellikle şerhe konu olan eser ve müellifleri ile ilgili fikirlerini de paylaşmaktadırlar. Sâlih Re'fet tüm bunları eksik bırakarak doğrudan beyitleri şerh etmeye başlamıştır. Burada şârih, Mollâ Câmî ve eseri hakkında okuyucuların az-çok bilgi sahibi olduğunu düşünerek sözü uzatmadan konuya girmeyi tercih etmiş olabilir. Ancak bu durumda bile sebab-i te'lîfin eksikliği eseri tanımaya engel olmuştur kanaatindeyiz.

³³ Detaylı bilgi için bk. Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 15-19.

Sonuç

İranlı mutasavvıf şair Molla Câmi, sadece düşünceleriyle değil, aynı zamanda tasavvufî şiirin gelişimi açısından da Türk edebiyatını derinden etkilemiştir. Yazdığı hemen her eseri Türkçeye tercüme edilmiş, üzerine şerhler yazılmış, bazı şairlerce nazireler kaleme alınmıştır. Klasik Türk şiirinde, divân veya mesnevîlere besmele ile başlama geleneğinin zamanla besmele muhtevalı manzumelere dönüşmesinde, hatta bismelenâme olarak tasnif edilebilecek bir türün ortaya çıkıp gelişmesinde de yine Molla Câmi'nin katkısı yadsınamaz. Molla Câmi'nin, kaleme aldığı mesnevîlerin neredeyse tamamına besmele muhtevalı bir manzume ile başlaması buna önemli ölçüde etki etmiştir.

19. yüzyılda yaşadığı kesin olarak bilinen Sâlih Re'fet isimli bir şârih tarafından kaleme alınan bu şerh, Molla Câmi'nin Osmanlı'nın son dönemlerinde dahi fikirleri ve sanatıyla örnek alınan bir mutasavvıf olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ancak şârihin manzumeyi ele alırken -fazla söze gerek duymadan- oldukça kısa açıklamalarla yetinmesi eserini klasik şerh geleneğinden uzaklaştırmıştır. Bu cihetiyle eser, şerhten ziyade tercüme hüviyetine bürünmüştür denilebilir. Eserine başlarken sebep-i te'lîf bölümüne yer vermeyen Sâlih Re'fet Efendi, okuyucuyu Molla Câmi ve eseri hakkındaki görüşleri, şerh için bu kasıdı tercih etme sebebi, şiir ve şerh hakkındaki görüşleri gibi pek çok mühim malumattan mahrum bırakmıştır. Yine de bu çalışması ile şârih, Osmanlı'nın son demlerinde bile İran edebiyatının bu büyük üstadının edebiyat dünyamız için önemini koruduğuna işaret etmektedir. Klasik edebiyatın eski ihtişamını yitirdiği ve yerini yeni arayışlara bıraktığı bu dönemde bile Molla Câmi eserleri üzerinde çalışmalar yapılıyor olması ve yeniliğin nişanesi kabul edilen matbaada basılarak yayımlanması onun edebiyatımızdaki tesirini göstermesi açısından kıymetlidir.

ŞERH-İ KAŞİDE-İ MEVLÂNÂ CÂMÎ

-‘Aleyhi Raḥmetü’s-sâmî-

1. Beyt

بسم الله الرحمن الرحيم

اعظم اسماء عليهم و حكيم

[Bismillâhirrahmânirrahîm]

[A'zam esmâ-i 'Alîm ü Ḥakîm]

Maḥşûl-i Beyt: Bismillâhirrahmânirrahîm manzûme-i sencîdesi 'Alîm ve Ḥakîm olan Cenâb-ı vâcibü'l-vücûdun a'zam esmâ-i ilâhiyyesinde. Ya'nî manzûme-i mezkûre ism-i a'zamdır.

2. Beyt

محترمان حرم انس را

تازه حدیثی است ز عهد قدیم

[Muḥteremân-ı ḥarem-i insrâ]

[Tâze ḥadîsîst zi-'ahd-i kadîm]

Maḥşûl-i Beyt: Ünsiyet ḥarem-i muḥteremlerine 'ahd-i kadîmden bir tâze ḥadîsdir.

3. Beyt

نوزده حرفست که هجده هزار

عالم ازو یافته فیض عمیم

[Nûzdeh ḥarfest ki hecdeh hezâr]

[‘Âlem ez-û yâfte feyz-i 'amîm]

Maḥşûl-i Beyt: Manzûme-i mezkûre on toḡuz ḡarfdır ki on sekiz biñ 'âlem andan feyz-i 'amîm bulmuşdur. Ya'nî 'ale'l-'umûm feyz-yâb olmuşdur. Mısrâ'-ı şânîdeki 'âlem ma'nâ cihetiyle mısrâ'-ı evvele merbûtdır.

4. Beyt

بسم سه حرفست که گوید بسم

حرز تو در ورطه امید و بیم

[Bismi se ḡarfest ki ḡüyed besem]

[Ḥirz-i tû der-varṡa-i ümmîd ü bîm]

Maḥşûl-i Beyt: Manzûme-i mezkûrede olan *bismi* (بسم) lafz-ı şerîfi üç ḡarfdır ki ḡavf ve recâ varṡasında saña kifâyet eylerim, diye zebân-ı ḡâl ile söyler ve ifâde ve tebşîr eyler. İkincisi *bismi* (بسم) *bânîñ* ve *sîniñ* fetḡi ve *mîmiñ* sükûnuyla ben saña kifâyet eylerim ma'nâsındır. *Bismi* ile *besemde* olan şan'at ehliniñ ma'lûmudur.

5. Beyt

بیش که کم نیست ز دو بین دو کون

نقطه صفت در کنف او مقیم

[Bîş ki kem nîst zi-dü beyn-i dü kevn]

[Noḡṡa-şîfat der-kenef-i û muḡîm]

Maḥşûl-i Beyt: *Bismi* (بسم) lafz-ı münîfinde olan *bâ* (با) ḡarfi ki ikiden noḡşân olmayıp bunuñla berâber diḡḡat ve nazar ile ki iki cihân onuñ civârında noḡṡa-şîfatdır ve muḡîmdir. Ya'ni *bâ*-i şerîf-i mezkûruñ zeberindeki noḡṡa gibidir. Ya'nî zıkr olunan *bâ* bir deryâ-yı 'ummândır ki aña nisbetle iki cihân bir ḡaṡre gibidir. *Bîş* (بیش) *bâyeş* (بایش) demektir. *Bâ* ḡarfi ḡesâbda ikidir. Bu cihetle ikiden noḡşân deḡildir, buyuruldu. *Bîş* lafzınıñ bir ma'nâsı da ziyâde demek olup bu cihetle noḡşân ma'nâsına olan kem lafzı ḡüzel vâki' olmuşdur. Lakin maḡşûd-ı aslı ma'nâ-yı evveldir.

6. Beyt

اره سینش به سه دندانہ کرد

فرق عدورا بسیاست دو نیم

[Erre-i sîneş be-se dendâne kerd]

[Farḡ-ı 'adüv-râ be-siyâset dü-nîm]

Maḥşûl-i Beyt: *Bismi* (بسم) lafz-ı şerîfiniñ *sîni* (س) bıçḡısı üç diş ile 'aduvvunuñ tepesini siyâset ṡarîḡi ile iki pâre eyledi. *Sîni* bıçḡıya teşbîh buyurmuşlardır.

7. Beyt

چشمه میمش ز زلال حیات

میکند احیای عظام رمیم

[Çeşme-i mîmeş zi zülâl-i ḡayât]

[Mi-koned iḡyâ-yı 'izâm-ı remîm]

Maḥşûl-i Beyt: *Bismi* (بسم) lafz-ı şerîfiniñ *mîmi* (م) çeşmesi zülâl-i ḡayâtından çürük kemikleri, ya'nî mürdeleri iḡyâ eyler ve ḡayât-ı câvidân baḡş eder. Ḥarf-i *mîmi* çeşmeye teşbîh 'ayn-ı ḡikmetdir.

8. Beyt

هر الفش از پی جادووشان

شیوه اعجاز عصای کلیم

[Her elifeş ez-pey-i cādû-veşân]

[Şîve-i i'câz-ı 'aşâ-yı Kelîm]

Maḥşûl-i Beyt: *Bismillâhirrahmânirrahîm*de olan Allâh ve er-Raḥmân ve er-Raḥîm elfâz-ı şerîfesiniñ her bir *elifi* (ل) cādû-veşler ve seḥḥârlar izinde Mûsâ-yı kelîmullâhîñ 'asâsı mu'cizeleriniñ şîvesidir ve sâhîrleriñ sihriñi ibtâlde mânend-i 'asâ-yı kelîmullâhdır. Ḥarf-i *elifi* 'asâya teşbîh pek güzel vâki' olmuştur.

9. Beyt

شاهد معنی چو زلامش نهاد

طره شبرنگ بروی چو سیم

[Şâhid-i ma'nâ çû zi-lâmeş nihâd]

[Turre-i şeb-reng be-rûy çû sîm]

Maḥşûl-i Beyt: Manzûme-i şerîfe-i mezkûre ḥarf-i lâmindan (ج) şâhid-i ma'nâ sîm-mânend olan vechine turre-i şeb-reng vaz' eyledi. Ve bu cihetle kendisine zînet-baḥş oldu.

10. Beyt

ماشطه خامه ز تشدید ساخت

شانه آن طغره عنبر شمیم

[Mâşıta-i ḥâme zi-teşdid sâht]

[Şâne-i ân turre-i 'anber-şemîm]

Maḥşûl-i Beyt: Ḥâme meşşâtası elfâz-ı şerîfe-i mezkûre şeddelerinden ol 'anber-i şemîm olan turre-i şeb-reng şâne tañzîm eyledi. Şâne taraḫ ma'nâsına olup şeddeleri şâneye teşbîh buyurmuşlardır.

11. Beyt

هاش که با های هویت یکیست

فهم ذوی النہیة فیها یهیم

[Hâş ki bâ-hâ-yı hüviyyet yekîst]

[Fehm-i zevî'n-nühyetü fhâ yehîm]

Maḥşûl-i Beyt: Lafza-i celâlin *hâ* (ه) ḥarf-i hüviyyet *hâsı*yla birdir. Hüviyyet Cenâb-ı Ḥaḫḫ'ın varlık şîfat-ı şerîfesidir. Bunda erbâb-ı 'ukûluñ fehmi şübhede ḫalır ve müteḥayyir ve 'âciz olur. Bunu 'aḫl-ı beşer iḥâta edemez. *Mâ 'arafnâke ḫaḫḫa ma'rifetik.*

12. Beyt

هست دو ری دروی و هر یک دری

حقه او در دل عرش عظیم

[Hest dü rî der-vey vü her yek dürî]

[Ḥoḫḫa-i û der dil-i 'arş-i 'azîm]

Maḥşûl-i Beyt: *er-Raḥmânirraḥîm*de olan *râ* (ر) ḥarfleriniñ her biri bir incidir ki ol incileriñ ḥoḳḳası ve dürc ve maḥfazası 'arş-ı a'lânîñ derûnundadır. Ya'ni manzûme-i şerîfe-i mezkûre niviste-i tâḳ-ı 'arş-ı mu'allâdır. Evvelki *dü rî* (دو ری) iki *râ* demektir. İkincisi *dürî* (دری) bir inci demektir. Bu cihetle *dü rî* ve *dürî*de olan şan'at, ehliniñ ma'lûmudur.

13. Beyt

غنچه حایش بگشاده دهان

با تو کند عرض ریاض نعیم

[Gönçe-i ḥâyeş be-küşâde dehân]

[Bâ-tû koned 'arş-ı riyâz-ı na'îm]

Maḥşûl-i Beyt: *er-Raḥmânirraḥîm*îñ *ḥâ* (ح) ḥarfleri gönca-i dehânını küşâde edip saña cennât-ı na'îmiñ ravzalarını ta'dâd ve şümâr ve beyân ve izhâr eyler.

14. Beyt

بهر تو نون دامن رحمت گرفت

می طلبد رحمت لطف رحیم

[Behr-i tû nûn dâmen-i raḥmet girift]

[Mî-ṭalebed raḥmet ü luṭf-i Raḥîm]

Maḥşûl-i Beyt: *er-Raḥmân* lafz-ı şerîfiniñ ḥarf-i *nûnu* (ن) seniñ için raḥmet dâmenini tutdu. Raḥîm olan Allâh'ın raḥmet ve fazlını ṭaleb eyler.

15. Beyt

یاش که عشرست در عرش و شرع

دیده عیان دیده عقل سلیم

[Yâş ki 'uşrest der 'arş u şer']

[Dîde 'ayân dîde-i 'aḳl-ı selîm]

Maḥşûl-i Beyt: *er-Raḥîm* lafz-ı şerîfinde olan *yâ* (ی) ḥarfî ki 'arş-ı mu'allâ ve şer'-i a'lânîñ nezdinde onda birdir. Bunu selîmü't-tab' olan zâtıñ dîdesi 'ayânen müşâhede eylemişdir. Dîde-i evvel müşâhede ma'nâsına olup dîde-i şânî çeşm demektir. Ḥarf-i *yân*ın kemâl-i 'azametiñ beyân eder. *Yâ* ḥesâbda ondur, 'arş (عرش) ve şer' (شرع) lafzı ḳalb olursa 'öşr (عشر) olur, onda bir demektir. **Fe'fhem.**

16. Beyt

از برکات حرکاتش رود

سالک ره بر نهج مستقیم

[Ez-berekât-ı ḥarekâteş reved]

[Sâlik-i reh ber-nehc-i müştakîm]

Maḥşûl-i Beyt: Manzûme-i şerîfe-i mezkûreniñ ḥarekeleri berekâtından ehl-i sülûk ṭarîḳ-i müştakîme 'âzim ve vâşıl olur.

17. Beyt

رسم سکون از سکناش برد

هر که شود بزم بقا را ندیم

[Resm-i sükûn ez-sekenâneş bered]

[Her ki şevad bezm-i beğâ-râ nedîm]

Mağşûl-i Beyt: Manzûme-i mezkûrede olan sükûnlarıñ şekil ve resmi bezm-i beğâyâ nedîm olanları, ya'nî kıbâliyet aşhâbından bulunanları 'âlem-i beğâ billâha îşâl eyler.

18. Beyt

نجم هدی گشت همه نقطه‌هاش

هر یک ازان راجم دیو رجیم

[Necm-i hüdâ geşt heme nuğtehâş]

[Her yek ez-ân râcim-i dîv-i racîm]

Mağşûl-i Beyt: Manzûme-i mezkûreniñ cemî'i noğtaları hidâyet kevkebi olup anlarıñ her biri şeytân-ı racîmi recm edicilerdir.

19. Beyt

جامی اگر ختم نه بر رحمتت

بهر چه شد خاتمه آن رحیم

[Câmî eger hâtm ne ber-rağmetest]

[Behr-i çi şod hâtime-i ân Rağîm]

Mağşûl-i Beyt: Ey Câmî manzûme-i mezkûreniñ nihâyeti rağmet üzere olmasa idi anıñ hâtimeşi rağîm olmaz idi.

Temmet

Defter-hâne-i Hâkânî Cerîde-i Nüfûs Kâlemi Ketebesinden Hâfız Şâlih Re'fet Efendi'niñ eğer-i hâmeleridir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları / Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: MÇ (%35), YY (%65), Veri toplanması / Data collection: MÇ (%40), YY (%60), Veri Analizi / Data Analysis: MÇ (%40), YY (%60), Makalenin Yazımı / Writing up: MÇ (%65), YY (%35), Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: MÇ (%70), YY (%30).

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that have no competing interests.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayib Arnaûd. 45 Cilt. y.y: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Bilgin, Emrah. "Türk-İslâm Edebiyatında Besmelenâme Türü ve Besmele İçerikli Metinlerin Tasnifine Dair Bir Deneme". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 87-117. <https://doi.org/10.33718/tid.811235>
- Ceylan, Ömür. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/serh#6-turk-edebiyati>
- Çelebi, Asaf Halet. *Molla Câmî*. Ankara: Hece Yayınları, 2002.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. thk. Şuayib Arnaûd. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Derman, Mustafa Uğur - Uzun, Mustafa İsmet. "Besmele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 08.04.2023). <https://islamansiklopedisi.org.tr/besmele>
- Fatîn Davud. *Hâtimetü'l-Eş'âr (Fatîn Tezkiresi)*. haz. Ömer Çitfçi. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- Gür, Süleyman. "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (2018), 408.
- Gürgendereli, Müberra. *Türkçe Mesnevîlerde Besmele Şiirleri*. İstanbul: Acar Bilgi Merkezi, 2010.
- Hâfız Sâlih Re'fet. *Şerh-i Kasîde-i Mevlânâ Câmî*. İstanbul: Hadika Matbaası, 1290/1874.
- Hâfız Sâlih Re'fet Efendi. *Dîvân*. Ankara: Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 338.
- Hasan Necâtî. *Dîvân-ı Câmî Tercümesi*. Kütahya: Zeytinoğlu Kütüphanesi, 315, 135.
- İlhâmî. *Tercüme-i Dîvân-ı Câmî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan, 165.
- İnehanzâde Mehmed Nâil. *Tuhfe-i Nâilî*. B.y.: y.y., 1949.
- Macit, Muhsin. "Molla Câmî'nin Osmanlı Edebiyatına Tesiri I". *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi* 7/20 (Ocak 1991), 519-529.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmânî*. haz. Nuri Akbayar. 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Okumuş, Ömer. "Câmî, Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 5 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami-abdurrahman>
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. Ankara: MEB Yayınları, 1993.
- Sevgi, Ahmet. "Molla Câmî'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 5 (1999), 1-50.
- Tevfik Efendi, Seyyid Mehmed. *Neş'e, Molla Câmî Şiirlerinin Şerhi*. haz. İsmet İpek. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Turgut, Kadir. *Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Yıldırım, Yusuf. "Şeyh Rızâeddîn Remzî ve Şerh-i Rumûzât-ı Câmî'si". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/23 (Haziran 2023), 121-157. <https://doi.org/10.51553/bozifder.1261296>
- Yıldız, Enes. "Nûşî'nin Tevşîhu'l-Letâif Adlı Mesnevîsinde Yer Alan Besmelenâme". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 6/3 (Ağustos 2020), 615-635. <https://doi.org/10.20322/littera.754324>
- Yıldız, İbrahim. "Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın Esmâ-i Hüsnâ ve Besmele Hakkında İki Eseri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1 (2015), 52-58.